

PRZYCZYNY NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA W PRAWIE KANONICZNYM I PRZYCZYNY ROZWODÓW W POLSKIM PRAWIE RODZINNYM W ŚWIETLE BADAŃ AKTOWYCH

ALEKSANDRA DOMAŃSKA
KAROLINA SAWCZUK-SKIBIŃSKA

1. UWAGI WSTĘPNE

W niniejszym artykule będą rozważane przyczyny nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym na tle przyczyn rozwodów w polskim prawie rodzinnym. Jest to zagadnienie, którego znaczenie z roku na rok wzrasta, ze względu na zwiększającą się liczbę spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa, rozpatrywanych przez sądy kościelne.

Autorki artykułu dokonały zestawienia przyczyn rozwodów na podstawie polskiego prawa rodzinnego oraz przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym. Regulacje tych dziedzin prawa są zasadniczo różne, lecz mają pewien punkt wspólny. W prawie rozwodowym głównym przedmiotem procesu dowodowego jest analiza rozkładu pożycia małżeńskiego. Natomiast w prawie kanonicznym kwestia rozkładu pożycia jest pochodną badanych przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa. W kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, mimo że sąd kościelny skupia się na badaniu określonych w Kodeksie Prawa Kanonicznego przesłanek nieważności, proces dowodowy ujawnia wiele szczegółów związanych z życiem małżonków.

W celu przedstawienia omawianego zagadnienia w ujęciu empirycznym przebadano 50 akt spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa, prawomocnie zakończonych przez jeden z sądów kościelnych w województwie mazowieckim w latach 2004–2012. Badanie przeprowadzono za pomocą specjalnie przygotowanego kwestionariusza.

Przyczyny rozwodu w prawie rodzinnym i przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym są różne, dlatego też ich porównanie jest niemożliwe. Warto jednak zastanowić się nad istniejącymi różnicami i podobieństwami. Podczas

badania spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądzie kościelnym okazało się, że przeprowadzone w tych sprawach postępowanie dowodowe jest bardziej obszerne i wnikliwe od postępowania w sądzie rozwodowym. Postanowiono zatem podjąć próbę przypisania każdej sprawie, zbadanej w sądzie kościelnym, głównej przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego w rozumieniu przepisów prawa rodzinnego. Kryterium analizy było porównanie, polegające na zestawieniu przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństw przez sąd kościelny w badanej grupie spraw z przyczynami, które w danej sprawie hipotetycznie ustaliłby sąd rozwodowy. Ustalone przez autorki przyczyny wynikają ze szczegółowej analizy zbadanych akt spraw rozpoznanych przez sąd kościelny.

Praktyka pokazuje, że małżonkowie uzyskują najpierw rozwód cywilny w sądzie powszechnym, a dopiero później występują do sądu kościelnego o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Ponadto, chociaż rozkład pożycia małżeńskiego nie jest podstawą do stwierdzenia nieważności małżeństwa według prawa kanonicznego, to w rzeczywistości materiał dowodowy jest bogatym źródłem informacji o przyczynach rozkładu pożycia małżeńskiego w danej sprawie. Natomiast postępowanie dowodowe w sprawach o rozwód jest mało szczegółowe. W postępowaniu przed sądem powszechnym rozwód jest orzekany bardzo szybko (blisko 75% spraw stanowią rozwody bez orzekania o winie¹), a to powoduje, że sąd nie ustala okoliczności związanych z rozkładem pożycia małżeńskiego, w odniesieniu do przyczyn tego rozkładu².

Problem przedstawiony w niniejszym artykule jest bardzo ważny społecznie przede wszystkim ze względu na wspomniany wzrost liczby spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa oraz stale utrzymującą się i wzrastającą liczbę rozwodów. Kwestia przyczyn rozkładu pożycia i przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa jest zjawiskiem wyjątkowo złożonym oraz wieloaspektowym, co oznacza, że niezbędne jest pogłębianie wiedzy w tym zakresie. Kompleksowe rozważenie tej kwestii wykracza poza ramy niniejszego referatu.

Przed przystąpieniem do analizy wyników przedmiotowych badań dokonano krótkiego przeglądu przewidzianych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym³ oraz w Kodeksie prawa kanonicznego⁴ przepisów odnoszących się do przyczyn rozwodów i przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym oraz w prawie rodzinnym.

2. PRZYCZYNY ROZWODU W PRAWIE RODZINNYM

A PRZYCZYNY STWIERDZENIA NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA W PRAWIE KANONICZNYM

Obowiązujący Kodeks rodzinny i opiekuńczy umożliwia orzeczenie rozwodu w przypadku istnienia zupełnego i trwałego rozkładu pożycia między małżonkami. Nie wymieniono w nim konkretnych przyczyn uzasadniających podstawę do orzeczenia rozwodu⁵. Jednakże

¹ Por. Roczniki Demograficzne Głównego Urzędu Statystycznego z lat 2005–2014.

² W. Stojanowska, *Fakultatywna mediacja w procesie o rozwód według znowelizowanego Kodeksu postępowania cywilnego*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2006, nr 6.2., s. 36.

³ Dalej w skrócie k.r.o.

⁴ Dalej w skrócie k.p.kan.

⁵ Dekret prawo małżeńskie z dnia 25.08.1945 r. umożliwił orzeczenie rozwodu w wyniku zaistnienia „stałego” rozkładu pożycia małżonków, w szczególności w razie wykazania co najmniej jednej

sąd w toku procesu rozwodowego jest zobligowany do wszechstronnej oceny okoliczności związanych z rozkładem pożycia małżeńskiego (art. 441 k.p.c.), w tym również przyczyn tego rozkładu. Przyczyny rozkładu pożycia powinny być ustalone ze względu na związek z pozytywnymi oraz negatywnymi przesłankami rozwodowymi. Ich ustalenie jest również niezbędne do ustalenia winy rozkładu pożycia⁶. Sąd w toku procesu jest także zobligowany do wielostronnej oceny przyczyn rozkładu pożycia. Jednakże – dążąc do obiektywnego ustalenia, czy zaistniał zupełny i trwały rozkład pożycia małżeńskiego – nie ma obowiązku oceny ważności tych powodów⁷. Sąd Najwyższy w Wytycznych z dnia 18 marca 1968 r. stwierdził, że ustalenie okoliczności rozkładu pożycia jest przede wszystkim niezbędne dla oceny charakteru i stopnia rozkładu pożycia, zwłaszcza z punktu widzenia jego trwałości, stanowiąc w myśl art. 56 § 1 k.r.o. konieczny warunek jego dopuszczalności⁸.

Nie można ocenić zupełności i trwałości rozkładu pożycia bez znajomości przyczyn, które go spowodowały⁹. Na celowość badania przyczyn rozkładu pożycia słusznie zwraca uwagę W. Stojanowska twierdząc, że „skoro rozkład pożycia jest przesłanką rozwodową, to jego przyczyna jest równocześnie przyczyną rozwodu”¹⁰. Przyczyny rozkładu pożycia – zdaniem W. Stojanowskiej – są podstawą, na której opiera się całe prawo rozwodowe. Stwierdza ona, że: „rozważanie wszystkich przyczyn rozkładu pożycia przy dokonywaniu oceny odmowy na rozwód małżonka niewinnego jest nie tylko możliwe, ale wręcz konieczne. Stanowią one instrumentarium do dokonywania tej oceny, a wcześniej do ustalenia pozytywnych przesłanek rozwodowych i winy lub współwiny rozkładu pożycia małżeńskiego”¹¹. Trafnie stwierdza M. Manowska, że „doniosłość przyczyn rozpadu związku małżeńskiego zasadniczo – sama w sobie – nie ma znaczenia dla dopuszczalności orzeczenia rozwodu (...) Istotność powodów, dla których ustały wszelkie więzi, nabiera znaczenia w przypadku istnienia negatywnych przesłanek orzeczenia rozwodu, to znaczy w tych przypadkach w których sąd musi ocenić, któremu z dóbr udzielić ochrony”¹². Wyjaśnienie okoliczności, które wywołały rozkład pożycia jest również niezbędne do oceny, czy i który z małżonków ponosi winę za ten rozkład¹³. Również Sąd Najwyższy w Uchwale Pełnego Składu Izby Cywilnej

z 11 wymienionych w art. 24 Dekretu przyczyn rozkładu pożycia, zarówno zawinionych, jak i niezawinionych. Por. A. Szpunar, *Rozkład pożycia jako podstawa rozwodu*, „Nowe Prawo” 1954, nr 4, s. 51. W Kodeksie rodzinnym z roku 1950 wskazano, iż rozwód może zostać orzeczony w przypadku istnienia między małżonkami zupełnego i trwałego rozkładu pożycia na skutek ważnych powodów (por. M. Wawilowa, *Z problematyki przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego*, „Państwo i Prawo” 1969, z.1, s. 152).

⁶ Z. Wiszniewski, S. Gross, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1975, s. 274.

⁷ Artykuł 56 k.r.o. – w przeciwieństwie do nieobowiązującego Kodeksu rodzinnego z 1950 r. – nie zawiera drugiej pozytywnej przesłanki udzielenia rozwodu, tj. ważnych powodów rozkładu pożycia.

⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968, Nr 5, poz. 77.

⁹ Z. Wiszniewski, S. Gross, *Kodeks rodzinny...*, *op. cit.*, s. 274.

¹⁰ W. Stojanowska, *Problematyka rozwodów w świetle badań*, Wydawnictwa Prawnicze, Warszawa 1977, s. 69.

¹¹ W. Stojanowska, *Negatywne przesłanki wyłączające dopuszczalność rozwodu*, [w:] *System prawa prywatnego, Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Tom 11, T. Smyczyński (red.), Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014, s.703.

¹² M. Manowska, *Małżeństwo*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, J. Wierciński (red.), Wyd. Lexis Nexis, Warszawa 2014, s. 503.

¹³ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 18.03.1968 r. III CZP 70/66, *op. cit.*; J. Gajda, *Małżeństwo*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, K. Pietrzykowski (red.), Warszawa, Wyd. C.H. Beck, s. 385.

z dnia 9 czerwca 1976 r. podkreślił wagę analizy przyczyn rozkładu pożycia podczas procesu rozwodowego¹⁴. Ustalając stan faktyczny w sprawie rozwodowej sąd powinien uwzględnić przyczyny rozpadu małżeństwa, gdyż bez nich stan faktyczny będący podstawą orzeczenia sądu jest niepełny¹⁵.

W literaturze przyczyny rozkładu pożycia dzieli się tradycyjnie na dwie grupy: przyczyny zawinione oraz przyczyny niezawinione. Główny Urząd Statystyczny w Rocznikach Demograficznych¹⁶ wymienia następujące przyczyny rozwodów:

- niedochowanie wierności małżeńskiej,
- nadużywanie alkoholu,
- naganny stosunek do członków rodziny,
- trudności mieszkaniowe,
- nieporozumienia na tle finansowym,
- niezgodność charakterów,
- niedobór seksualny,
- dłuższa nieobecność,
- różnice światopoglądowe,
- inne.

W latach 2002–2012 najczęściej występującą główną przyczyną rozwodów, według danych statystycznych GUS, była niezgodność charakterów. Przyczyna ta występowała w około 35% spraw. Kolejna przyczyna – niedochowanie wierności małżeńskiej stanowiła główną przyczynę rozwodu w około 24% spraw. Na trzecim miejscu znajduje się nadużywanie alkoholu, które stanowiło główną przyczynę rozwodu w około 20% spraw¹⁷.

Stwierdzenie nieważności małżeństwa w świetle prawa kanonicznego nie jest odpowiednikiem rozwodu w prawie rodzinnym. Mylne jest używanie sformułowania „rozwód kościelny”, nie tylko dlatego, że są to instytucje pochodzące z różnych systemów prawnych, ale przede wszystkim dlatego, że w przeciwieństwie do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego Kodeks prawa kanonicznego, co do zasady, nie przewiduje możliwości rozwiązania małżeństwa. W prawie kanonicznym obowiązuje zasada nierozzerwalności węzła małżeńskiego, co wyrażone zostało wprost w kanonie 1141 Kodeksu prawa kanonicznego¹⁸: „małżeństwo zawarte i dopełnione nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci”¹⁹. Stwierdzenie nieważności małżeństwa

¹⁴ Uchwała Pełnego Składu Izby Cywilnej z dnia 09.06.1976 r., SN III CZP 46/75, Lex Polonica nr 309029. Por. także Uchwała Pełnego Składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 13.01.1978 r., SN III CZP 30/77, OSNC 1978, nr 3, poz. 39.

¹⁵ M. Manowska, *op. cit.*, s. 502.

¹⁶ Por. przykładowo Rocznik Demograficzny Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2012, s. 246. Dane dotyczące przyczyn rozwodów zawarte w rocznikach demograficznych pochodzą z kart statystycznych dołączanych do każdej prawomocnie zakończonej sprawy, w której sąd orzekł rozwód. W literaturze można spotkać także inne katalogi przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego (por. W. Stojanowska, *Problematyka rozwodów...*, *op. cit.*).

¹⁷ Por. *Rocznik Demograficzny Głównego Urzędu Statystycznego*, Warszawa 2012, s. 246.

¹⁸ Dalej w skrócie: k.p.kan.

¹⁹ Istnieje jednak wyjątek od tej zasady, przewidziany w kanonie 1143 k.p.kan. Określa on tzw. przywilej Pawłowy, który daje możliwość rozwiązania małżeństwa zawartego między nieochrzczonymi, z których jedna strona, przyjmując wiarę chrześcijańską, zostaje ochrzczona, podczas gdy druga pozostaje nieochrzczona. Prawo kanoniczne przewiduje także dyspensę papieską od małżeństwa zawartego,

w prawie kanonicznym bardziej przypomina instytucję unieważnienia małżeństwa w prawie rodzinnym niż instytucję rozwodu. W obu tych przypadkach sąd (powszechny i kościelny) bada, czy zaistniały przesłanki wskazujące na nieważność małżeństwa w chwili jego zawierania. Zarówno w k.r.o. jak i w k.p.kan. przyjęto zasadę *numerus clausus* przeszkód małżeńskich, czyli wskazano zamknięty katalog okoliczności, które mogą wywołać skutek w postaci unieważnienia małżeństwa (według k.r.o.) lub stwierdzenia jego nieważności (według k.p.kan.)²⁰. Należy mieć na uwadze, że po pierwsze, przeszkody małżeńskie wymienione w k.r.o. oraz w k.p.kan. są różne. Po drugie, w prawie rodzinnym małżeństwo zawarte wbrew przeszkodzie jest ważne, ale może zostać unieważnione orzeczeniem sądu. Natomiast w prawie kanonicznym przeszkody małżeńskie mają charakter rozrywający, to znaczy powodują nieważność małżeństwa *ex tunc*²¹.

Przyczyny unieważnienia małżeństwa w prawie rodzinnym można podzielić na trzy podstawowe grupy²²:

- Przeszkody małżeńskie do których należą: przeszkoda wieku; ubezwłasnowolnienie, choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy; bigamia; pozostawianie stron w stosunku pokrewieństwa i powinowactwa oraz przysposobienie.
- Wady oświadczenia woli, które dotyczą braku świadomości jednego z małżonków, co do świadomego i racjonalnego oceniania znaczenia aktu małżeństwa przez jednego z małżonków; błąd dotyczący tożsamości małżonka; wymuszone małżeństwo, oznaczające sytuację w której małżeństwo zawarte zostało wbrew woli jednej ze stron (najczęściej kobiety), wskutek zastosowania różnego rodzaju gróźb lub innych form presji psychicznej.
- Niedostatki pełnomocnictwa udzielonego do zawarcia małżeństwa (brak zezwolenia sądu na złożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, nieważne pełnomocnictwo, pełnomocnictwo skutecznie odwołane)²³.

W prawie kanonicznym również dokonuje się podziału przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa.

- W kanonach 1083–1094 k.p.kan. wymieniono przeszkody, do których zaliczono: młodością wiek, niezdolność dokonania stosunku małżeńskiego, istniejący związek małżeński, różność religii, święcenia, wieczystą profesję zakonną, uprowadzenie, występki, pokrewieństwo, powinowactwo, przyzwoitość publiczną oraz pokrewieństwo prawne²⁴.
- Kanony od 1095 do 1107 k.p.kan. dotyczą wad zgody małżeńskiej, do których zalicza się: brak wystarczającego używania rozumu²⁵, poważny brak rozeznania

lecz niedopełnionego – por. kanon 1697–1706 k.p.kan. Por. W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, Lexis Nexis, Warszawa 2011.

²⁰ J. Gajda, *Unieważnienie małżeństwa*, [w:] *System prawa prywatnego, Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Tom 11, T. Smoczyński (red.), Wyd. CH Beck, Warszawa 2014, s. 152.

²¹ *Ibidem*, s. 152–154.

²² *Ibidem*, s. 154–193.

²³ J. Gajda, *Unieważnienie małżeństwa*, *op. cit.*, s. 152.

²⁴ A. Brzemia-Bonarek, *Dopuszczalność dowodów zdobytych w sposób niegodziwy w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Katowice 2007, Wydawnictwo Księgarnia św. Jacka, s. 19.

²⁵ Sformułowania tu podawane pochodzą z kanonów k.p.kan. w dosłownym brzmieniu.

oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich, psychiczną niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich, błąd, podstęp, symulację (tzw. zgoda pozorna), zgodę warunkową, przymus oraz bojaźń²⁶.

- Stwierdzenie nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym może także wynikać z braku zachowania odpowiedniej formy kanonicznej, a więc sposobu zawierania małżeństwa. Forma niezbędna do ważnego zawarcia małżeństwa obejmuje wyrażenie woli nupturientów złożone przed świadkiem urzędowym (występującym w imieniu Kościoła katolickiego) oraz dwoma świadkami zwyczajnymi (kanony 1108–1113 k.p.kan. i 1127 k.p.kan.).

Zaistnienie chociażby jednej ze wskazanych powyżej przesłanek, tworzy możliwość ubiegania się o stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądzie kościelnym, nawet jeśli żaden z nupturientów nie miał świadomości niespełniania danej przesłanki w chwili zawierania małżeństwa.

3. PRZYCZYNY STWIERDZENIA NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA NA PODSTAWIE BADAŃ AKT SĄDU BISKUPIEGO

Przeprowadzone badanie akt spraw kościelnych dotyczące stwierdzenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym wykazało, że postępowanie dowodowe w tych sprawach jest obszerne i szczegółowe. Zebrane informacje pozwoliły na sporządzenie zestawienia przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa, które ustalił sąd kościelny z przyczynami rozkładu pożycia, które ustaliłby sąd rozwodowy, gdyby taką sprawę orzekał.

W sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa sąd kościelny szczegółowo przesłuchiwał strony postępowania oraz kilku (najczęściej co najmniej trzech) świadków. Ponadto, na podstawie kanonu 1680 k.p.kan. w sprawach dotyczących braku zgody spowodowanej chorobą umysłową sędzia powinien skorzystać z pomocy jednego lub kilku biegłych. Artykuł 203 Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”²⁷ rozszerza ten obowiązek – nakazuje obligatoryjne skorzystanie z pomocy jednego lub kilku biegłych (chyba że z okoliczności sprawy wydaje się to wyraźnie niepotrzebne), także w przypadkach, w których sąd bada niezdolność natury psychicznej do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich, jako przyczynę nieważności małżeństwa (kanon 1095^o3 k.p.kan.). W każdej zbadanej sprawie, w której przedmiot sporu dotyczył tej przyczyny²⁸, sąd kościelny zlecał przeprowadzenie badania psychologicznego. Badania te sporządzane były przez biegłego psychologa na podstawie konsultacji ze stronami i analizy akt sprawy (w tym dokumentów, zeznań świadków i stron). Brak stawiennictwa strony na konsultację z psychologiem nie był przeszkodą do wydania opinii przez

²⁶ L. Del Amo, oprac. J. Calvo-Álvarez, *Komentarz Kan. 1446 [w:] Kodeks Prawa Kanonicznego Komentarz*, P. Majer (red.), Wolters Kluwer, Kraków 2011, s. 1089; P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*, Wyd. BIBLOS, Tarnów 2000, s. 128.

²⁷ Jest to dokument wydany przez Stolicę Apostolską, stanowi doprecyzowanie przepisów postępowania w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

²⁸ Sprawy te stanowiły zdecydowaną większość zbadanych akt.

biegłego²⁹. W sprawach prowadzonych z tytułu niezdolności natury psychicznej do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich opinia biegłego miała kluczowe znaczenie dla wyroku sądowego.

Podczas przypisywania dla każdej sprawy przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego w rozumieniu prawa rozwodowego posłużono się katalogiem używanym przez GUS³⁰. W trakcie przeprowadzania badania okazało się, że w większości spraw pojawiły się inne (nie wymieniane przez GUS) przyczyny. Dlatego też zostały one uwzględnione w tabeli 1 i oznaczone gwiazdką

Badanie wykazało, że w sądzie kościelnym najczęściej rozpatrywane były sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa z tytułu psychicznej niezdolności do podjęcia obowiązków małżeńskich (70% badanych spraw). W tych sprawach rozkład pożycia w rozumieniu przepisów prawa rodzinnego następował najczęściej (prawie jedna trzecia spraw) ze względu na alkoholizm lub inne nałogi współmałżonka. W ponad jednej piątej spraw małżonkowie od początku nie nawiązali zgodnego pożycia, ponieważ decyzja o zawarciu małżeństwa była podyktowana przedwczesną ciążą. Jedna piąta spraw dotyczyła niewierności współmałżonka.

W 18% spraw sąd kościelny uznał symulację jako przyczynę nieważności małżeństwa. W tych sprawach najczęściej występującą przyczyną rozkładu pożycia według k.r.o. była przedwczesna ciąża lub niewierność współmałżonka (każda z tych przyczyn wystąpiła w 44,4%).

Cztery spośród badanych spraw rozpatrywane były na podstawie kanonu 1103 k.p.kan., tj. badano nieważność małżeństwa z tytułu istnienia przymusu podczas zawarcia małżeństwa. We wszystkich tych sprawach w momencie składania przysięgi małżeńskiej kobieta była w ciąży i zeznawała, że jej decyzja o zawarciu małżeństwa nastąpiła pod przymusem ze strony rodziny i środowiska.

Analizując wyniki przedstawione w powyższej tabeli, zwraca uwagę fakt, że w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa bardzo często pojawia się zagadnienie przedwczesnej ciąży, która była powodem zawarcia małżeństwa. W blisko jednej trzeciej akt spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa strony przyznały, że głównym lub jedynym motywem zawarcia małżeństwa była nieplanowana ciąża. Przyspieszenie decyzji o zawarciu małżeństwa pozbawiło zatem strony szans na lepsze wzajemne poznanie. Dla przykładu warto przytoczyć wybrane wypowiedzi stron (kobiet):

- „Motywem zawarcia małżeństwa była przedślubna ciąża. Około 2 tygodnie przed ślubem doszłam do wniosku, że nie powinnam za niego wychodzić. Nie tylko ze względu nadużywania alkoholu i niewłaściwego zachowania się w stosunku do mnie, ale dla dobra poczętego dziecka zdecydowałam się wyjść za mąż. (...) Rozwód cywilny był z orzeczeniem o winie pozwanego, ze względu na jego alkoholizm”.
- „Mój mąż nie przejawiał zainteresowania dzieckiem. Nie poczuł obowiązku rodzicielskiego. Po porodzie nawet nie odebrał mnie i naszej córki ze szpitala. Było

²⁹ Biegły korzystał wówczas ze wszystkich materiałów zebranych w sprawie.

³⁰ Por. przykładowo Rocznik Demograficzny Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2013, s. 270.

Tabela 1. Ustalane przyczyny nieważności małżeństwa według prawa kanonicznego i przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego w rozumieniu Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego

Przyczyna nieważności małżeństwa według Kodeksu prawa kanonicznego	Główna przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego w rozumieniu przepisów k.r.o. ustalona przez GUS oraz inne*								Ogółem
	alkoholizm	przedwczesna ciąża – brak zgodnego pożycia od początku małżeństwa*	brak zainteresowania domem i rodziną*	niedochowanie wierności małżeńskiej	nieporozumienia na tle finansowym	niechęć posiadania dzieci**	impotencja		
psychiczna niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich (kan. 1095°3)	10 (28,6%)	8 (22,9%)	3 (8,6%)	8 (22,9%)	4 (11,4%)	2 (5,7%)	-	35 (100%)	
podstęp (kan. 1098)	-	-	-	-	1 (100%)	-	-	1 (100%)	
symulacja (kan. 1101°2)	-	4 (44,4%)	1 (11,1%)	4 (44,4%)	-	-	-	9 (100%)	
przymus (kan. 1103)	-	4 (100%)	-	-	-	-	-	4 (100%)	
impotencja (kan. 1084 § 1)	-	-	-	-	-	-	1 (100%)	1 (100%)	
Ogółem	10 (20%)	16 (32%)	4 (8%)	12 (24%)	5 (10%)	2 (4%)	1 (2%)	50 (100%)	

to 3 miesiące po ślubie. Po pięciu latach mąż odszedł z domu na dobre. Rozwód cywilny odbył się szybko i bez wyciągania szczegółów”.

- „Zaszłam w ciążę i poinformowałam o tym pozwanego, wówczas wyraził się «to chyba nie moje dziecko», bo chyba jest za wcześnie. Przez miesiąc nie odzywałam się do pozwanego, ale moja mama naciskała mnie bym zawarła małżeństwo bo przecież dziecko musi mieć ojca. Nie zawierałam dobrowolnie mojego małżeństwa. W dniu ślubu kiedy miałam pójść do ołtarza uciekałam z głównej nawy kościoła, ale mama mnie zatrzymała twierdząc «dziewczyno co tym robisz dla własnego dziecka. Będzie wstyd. Jak spojrzysz ludziom w oczy». (...) Rozwód cywilny był z orzeczeniem o winie pozwanego, bo opuścił mnie i dziecko”.

Analiza materiału badawczego wskazuje na interesujący aspekt konfliktu między małżonkami. Zauważono, że proces rozkładu pożycia między małżonkami bardzo często ma podłoże „genetyczne”, tzn. w wielu sprawach przyczyną (genezą) zawarcia małżeństwa, a potem źródłem rozpadu małżeństwa była nieplanowana ciąża. Dane statystyczne spraw rozwodowych nie zawierają tej przyczyny rozkładu pożycia. Najczęściej jest kategoryzowana jako niezgodność charakterów, alkoholizm lub niewierność współmałżonka. Można zatem postawić tezę, że wspomniane przyczyny były przyczynami sprawczymi, natomiast nieplanowa ciąża była zarzewiem do wykształcenia się innych narastających nieporozumień i konfliktów między małżonkami. W większości zbadanych akt małżonkowie przyznają, że zależało im na szybkim rozwodzie, bez wyciągania szczegółów związanych z ich małżeństwem, dlatego wnosili do sądu rozwodowego o zaniechanie orzekania o winie i wskazywali niezgodność charakterów jako główną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego.

Zjawisko nieplanowanej ciąży jako powodu zawarcia małżeństwa jest w wielu przypadkach związane z presją, przymusem ze strony rodziny i otoczenia. W celu zobrazowania tego problemu poniżej zaprezentowano wypowiedź powódki z jednej ze zbadanych spraw:

- „Nasza znajomość przedślubna trwała dość krótko, 8–9 miesięcy. Od razu na początku naszej znajomości doszło do zbliżenia między nami i ciąży. O naszej ciąży musiałam w końcu powiedzieć rodzicom, a pozwany swojej matce. Rodzice bardzo dramatycznie to przeżyli i natychmiast powiedzieli nam, że w tej sytuacji musimy się pobrać. Ja tego absolutnie nie chciałam i byłam gotowa wychować dziecko samotnie, ale moi rodzice o takim rozwiązaniu nie chcieli słyszeć. Ja w tym wszystkim się zupełnie nie liczyłam. (...) Moi rodzice postawili sprawę krótko. Było to całkowite ultimatum. Albo wychodzisz za mąż i ratujesz honor rodziny, albo natychmiast opuszczasz nasz dom. Praktycznie po ślubie nie zamieszkaliśmy razem, bo on zaraz po ślubie wrócił do wojska. A kiedy wrócił, to ja mu już wszystko spakowałam i do domu go nie wpuściłam. Wtedy już nie było oporu babci, ani rodziców, bo ślub się odbył, więc jako mężatka, a nie jako ciężarna panna, mogłam robić co chcę. Tak skończyło się moje małżeństwo, którego nie było. Ja od początku nie uznawałam naszego ślubu, bo mnie do tego zmuszono, żeby ratować honor rodziny – bo przecież byłam w ciąży. Więc tak naprawdę ja się w tym wszystkim nie liczyłam. Nikt mnie po ślubie nie namawiał do powrotu do męża, bo najważniejsze dla rodziny było to, że już nie jestem panną z dzieckiem, tylko mężatką”.

Powyższe wypowiedzi wyraźnie wskazują, że obszerne i wnikliwe postępowanie dowodowe pozwala sędziom kościelnym na ustalenie wielu ważnych szczegółów dotyczących pożycia małżonków. Strony przyznają, że podczas postępowania rozwodowego w sądzie cywilnym nie przytaczały i nie były pytane o dokładne okoliczności związane z rozpadem małżeństwa. Powyższa wypowiedź doskonale obrazuje, w jaki sposób (zwłaszcza w środowiskach wiejskich) młode kobiety, które przedwcześnie zaszły w ciążę są przymuszane do zawarcia związku małżeńskiego.

Warto w tym miejscu przytoczyć fragment badań prowadzonych przez W. Stojanowską i M. Koska, którzy stworzyli zestawienie przyczyn konfliktów małżeńskich w ocenie księży, do których zwracają się o pomoc skonfliktowani małżonkowie³¹. Respondenci wskazali, że do najczęstszych przyczyn konfliktu należą: alkoholizm (78,1% odpowiedzi), brak partnerstwa (43,8% odpowiedzi), nieporozumienia z teściami (40,8%), znęcanie się psychiczne i fizyczne (32,8%) oraz trwałe związanie się z innym partnerem (29,4%). W odpowiedziach respondentów pojawiła się także przyczyna rozkładu pożycia niewymieniana ani w danych statystycznych, ani w literaturze prawniczej, tj. problemy związane z urodzeniem niepełnosprawnego dziecka. Ponad 20% respondentów przyznało, że spotkało się w swojej praktyce z taką sytuacją.

4. UWAGI KOŃCOWE

Analiza akt spraw kościelnych, która stanowiła przedmiot niniejszego artykułu wykazała, że kościelna procedura sądowa dotycząca ustalenia nieważności małżeństwa jest ukierunkowana na rzeczywiste wykazanie okoliczności z tym związanych. Postępowanie w sprawach o rozwód trwa zdecydowanie krócej niż w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa rozpatrywanych przez sąd kościelny, a postępowanie dowodowe jest skąpe i nie zawiera przydatnej wiedzy na temat okoliczności związanych z rozkładem pożycia małżonków.

Przywołane wyniki badań W. Stojanowskiej i M. Koska oraz analiza akt dokonana na potrzeby niniejszego artykułu wyraźnie wskazują, że katalog przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego jest w rzeczywistości bardzo szeroki. Wyraźnie daje się zauważyć, że w praktyce występuje więcej przyczyn rozkładu pożycia niż tylko te wymienione w katalogu GUS. Sądy nie rozszerzają tego katalogu, a przez to nie poszerzają postępowania dowodowego celem ustalenia innych możliwych przyczyn. Słusznie wskazują W. Stojanowska i M. Kosek, że ustalanie rzeczywistych przyczyn rozwodów ma walor nie tylko poznawczy, ale powinno być punktem wyjściowym do podejmowania pewnych działań zapobiegawczych³².

Rozległa wiedza księży na temat konfliktów małżeńskich (co stwierdzają wyżej wskazani autorzy) wynika przede wszystkim z tego, że cieszą się oni zaufaniem

³¹ W. Stojanowska, M. Kosek, *Problematyka rozwodów w świetle wypowiedzi duchownych katolickich uczestniczących w badaniu socjologicznym*, Zeszyty prawnicze UKSW 2013, nr 13.3, s. 17–18.

³² *Ibidem*, s. 8. Por. także W. Stojanowska, *Prawne środki zapobiegania pochopnemu zawieraniu małżeństw w świetle badań socjologicznych*, Zeszyty Naukowe UKSW nr 12.3, Warszawa 2012, s. 21–59.

społecznym i posiadają doświadczenie w udzielaniu pomocy w rozwiązywaniu konfliktów małżeńskich. W ocenie duchownych szanse na rozwiązanie problemów małżeńskich zależne są od przyczyn wystąpienia konfliktu oraz stopnia jego zaawansowania³³.

Porównanie procedury rozpatrywania spraw w sądzie powszechnym i kościelnym wypada na korzyść sądu kościelnego pod względem wnikliwości prowadzonego postępowania dowodowego. Zaobserwowano, że w sądzie kościelnym bardzo często występowała przyczyna niezdolności psychicznej, jako podstawa do stwierdzenia nieważności małżeństwa, zaś w sprawach rozwodowych jedną z najczęstszych przyczyn rozkładu pożycia (według danych statystycznych) jest niezgodność charakterów. Powyższe przyczyny pochodzą z różnych systemów prawnych i z reguły nie są ze sobą porównywalne, ale wspólną ich cechą jest „wspólny mianownik”, pod którym kryje się szereg szczegółowych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego.

BIBLIOGRAFIA

- Brzemia-Bonarek A., *Dopuszczalność dowodów zdobytych w sposób niegodziwy w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Katowice 2007, Wydawnictwo Księgarnia św. Jacka, s. 19.
- Calvo-Álvarez J., *Komentarz Kan. 1446*, [w:] *Kodeks Prawa Kanonicznego Komentarz*, P. Majer (red.), Wolters Kluwer, Kraków 2011, s. 1089.
- Gajda J., *Unieważnienie małżeństwa*, [w:] *System prawa prywatnego, Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Tom 11, T. Smoczyński (red.), Wyd. CH Beck, Warszawa 2014, s. 152.
- Gajda P., *Prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*, Wyd. BIBLOS, Tarnów 2000, s. 128.
- Góralski W., *Małżeństwo kanoniczne*, Lexis Nexis, Warszawa 2011.
- Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Rocznik Demograficzny Głównego Urzędu Statystycznego*, Warszawa 2012, s. 246.
- Stojanowska W., *Fakultatywna mediacja w procesie o rozwód według znowelizowanego Kodeksu postępowania cywilnego*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2006, nr 6.2.
- Stojanowska W., Kosek M., *Problematyka rozwodów w świetle wypowiedzi duchownych katolickich uczestniczących w badaniu socjologicznym*, Zeszyty prawnicze UKSW 2013, nr 13.3, s. 17–18.
- Stojanowska W., *Negatywne przesłanki wyłączające dopuszczalność rozwodu*, [w:] *System prawa prywatnego, Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Tom 11, T. Smoczyński (red.), Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 703.
- Stojanowska W., *Prawne środki zapobiegania pochopnemu zawieraniu małżeństw w świetle badań socjologicznych*, Zeszyty Naukowe UKSW nr 12.3, Warszawa 2012, s. 21–59.
- Stojanowska W., *Problematyka rozwodów w świetle badań*, Wydawnictwa Prawnicze, Warszawa 1977, s. 69.
- Szpunar A., *Rozkład pożycia jako podstawa rozwodu*, „Nowe Prawo” 1954, nr 4.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 18.3.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968, Nr 5, poz. 77.
- Uchwała Pełnego Składu Izby Cywilnej z dnia 09.06.1976 r., SN III CZP 46/75, Lex Polonica nr 309029.

³³ W. Stojanowska, M. Kosek: *Problematyka rozwodów...*, *op. cit.*, s. 36.

Uchwała Pełnego Składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 13.01.1978 r., SN III CZP 30/77, OSNC 1978, nr 3, poz. 39.

Wawiłowa M., *Z problematyki przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego*, „Państwo i Prawo” 1969, z. 1.

Wierciński J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wyd. Lexis Nexis, Warszawa 2014.

Wiszniewski Z., Gross S., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Komentarz*, Warszawa 1975.

PRZYCZYNY NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA W PRAWIE KANONICZNYM I PRZYCZYNY ROZWODÓW W POLSKIM PRAWIE RODZINNYM W ŚWIELE BADAŃ AKTOWYCH

Streszczenie

Prezentowany artykuł dotyczy zagadnienia przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym w powiązaniu z przyczynami rozwodów w prawie rodzinnym. Krótkie omówienie teoretyczne tej problematyki zostało uzupełnione o zestawienie przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa, które ustalił sąd kościelny, z przyczynami rozkładu pożycia, które ustaliłby sąd rozwodowy, gdyby w danej sprawie orzekał. Omawiane zestawienie autorki sporządziły na podstawie przeprowadzonego badania akt spraw kościelnych dotyczących stwierdzenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym. W końcowej części artykułu zawarto kilka refleksji podsumowujących rezultaty badania, z których m. in. wynika, że postępowanie dowodowe prowadzone w sądzie kościelnym jest bardziej wnikliwe niż w sądzie powszechnym.

Badanie wykazało również, iż w praktyce występuje więcej przyczyn rozkładu pożycia niż tylko te wymienione w katalogu Głównego Urzędu Statystycznego. Sądy rozwodowe nie rozszerzają tego katalogu, a przez to nie poszerzają postępowania dowodowego celem ustalenia innych możliwych przyczyn.

Słowa kluczowe: *małżeństwo, rozwód, stwierdzenie nieważności małżeństwa, rozkład pożycia, przyczyny rozwodu, prawo kanoniczne, prawo rodzinne, postępowanie dowodowe*

GROUND FOR A DECLARATION OF NULLITY UNDER CANON LAW AND GROUNDS FOR GRANTING A DIVORCE UNDER POLISH FAMILY LAW IN THE LIGHT OF RESEARCH INTO FILES

Summary

The article presents issues pertaining to the grounds for a declaration of nullity under canon law in connection with grounds for granting a divorce under Family Law. A short theoretical description of this issue is supplemented with a list of grounds for a declaration of nullity determined by an ecclesiastical court along with reasons behind the breakdown of marriage determined by a common court if one were competent to rule in such a case. The aforementioned list has been prepared by the authors based on the research into Church proceedings files related to determining grounds for an annulment of marriage under canon law. In the last part of the article, the authors share a number of conclusions summing up the results of the research, which indicate, among other things, that the hearing of evidence in a church court is more thorough than the one conducted

in a common court. The research reveals that in practice there are more types of grounds for declaring a breakdown of marriage than those listed in the catalogue of the Central Statistical Office. Common courts do not add any items to the catalogue and thus they do not extend the framework for the hearing of evidence in order to establish any other potential reasons or grounds.

Key words: marriage, divorce, annulment of marriage, breakdown of marriage, grounds for divorce, canon law, family law, hearing of evidence